

SZÁSZ ZOLTÁN

BÁNFFY MIKLÓS

ERDÉLYI MAGYAR TÖRTÉNETE

A világ igazságot szolgáltatott Bánffy Miklós grófnak. Mind az írónak, művésznek, mind a vissza-visszatérően politikacsináló arisztokratának. Igaz, elismerése – ami életében sem volt egyértelmű – történelmileg nem túl rövid idő után érkezett el, de munkássága értékeinek egy új világ kánonrendjébe illesztéséért, más szóval: rehabilitálásáért már az 1950-es évek végén megtették az első lépéseket az erdélyi művelődéstörténet munkásai, majd egyes érzékeny budapestiek. Búvópatakra emlékezett az a folyamat, melyet Dávid Gyula vázolt fel még 1993-ban arról, hogyan jutottunk el a tiltástól a valóban nagyszabású újrabefogadásig. Nem kevesek nevét volna kötelességünk felsorolni.

Ma már nem volna egészen méltányos egyedül az őt betöltő kommunista államhatalomnak tulajdonítani Bánffy elhallgatását. Jelentős alkotó, de nem volt az irodalom óriása 1944 előtt sem. A világháború után a „második nyilvánosságban” is csak korlátozottan volt jelen – igaz, az értelmiség ideát és odaát őrizte emlékét, bár inkább csak az őt ismerők figyelmeztetései nyomán. Jönnie kellett egy újabb változó korszaknak, mely már nem restaurációs töltetű nosztalgiával, de mégis nosztalgiával „az aranjuezi szép napok” iránt, a megértés igényével, aktuálpolitikai célzatú átértékelés mellett inkább az elemző átélés igényével közelített a „boldog békeidők” világához. És kellett hozzá az, hogy a kismagyar világon túl is megnövekedjék a mindennapok világa iránti történeti érdeklődés – tudományban és szakmákban egyaránt. Ami magába foglalja a nagy átalakulások során elpusztult vagy pusztuló értékek, kisebb világok megbecsülését.

„Tudtam, hogy van irodalmi tevékenysége, azonban a magyar írókkal szembeni előítéletem miatt egyáltalán nem beszéltünk egymással irodalmi kérdésekről. Gondoltam, tapintatlanság lenne egy magyar gróffal diskurálni az ő bizonyára értéktelen irodalmi próbálkozásairól.”

Igazán egyetlen munkája, vaskos főműve: az *Erdélyi történet* alcímű trilógia az, amely nem engedi feledésben hagyni.

Az utolsó magyar királykoronázás – 1916. december 30-án – művészeti megtervezése volt a művész-politikus Bánffy Miklós gróf legnagyobb, leglátványosabb s az időközben restaurált egykorú filmhíradó jóvoltából legalább részben ránk maradt rendezése. A 42 éves drámaíró-festő-illusztrátor-politikust a miniszterelnökség megbízta IV Károly koronázásának irányításával. Neves művészek dolgoztak vele: Beniczúr Gyulától Kós Károlyon át Stróbl Alajosig.

A világháború közepén volt éppen az ország, Európa. Az utolsó év, amelyben még egészében hatékonyan működött a magyar állam és gépezete. Biztató volt a hadihelyzet: a Monarchia csapatai már benn voltak Bukarestben – igaz, a németek jóvoltából is. A koronázási ceremónia legtöbb részlete: a főúri bandériumok díszmagyarjai, pompás lovai, a főpapi ornátusok, az előkelő dámák, a szőke fürtös gyermek Ottó trónörökös, de még a mutatós Zita királyné, sőt kezdő királyunk hagyományos, négy világtájnak irányított szimbolikus kardsuhintásai is jobbra kikoptak a közemlékezetből. Két mozzanat volt igazán maradandó a nagy színelőadásból: amikor Tisza István gróf a budai Szentháromság-szobor előtt Károly fejére tette a koronát, az megbillent (állítólag) a fején, amit aztán utólag rossz ómennek tekintettek. A másik emlékezetes momentum Bánffy valóban szokatlan gondolatából fakadt: az ünnepségben a kitüntetendők közé előtérbe állította a hadszínterekről sebesülten, nyomorékként visszatért katonák külön csoportját. Intuitív művészi figyelmeztetés! A háború igazabb hatására. Két év múlva az antant csapásai és a katonaforradalom összeroppantották az Osztrák–Magyar Monarchiát, vele a történelmi Magyarországot.

Közel két évtized múlva (1934-től) kezdte el megjelentetni Bánffy nagy trilógiáját, közkeletű nevén az *Erdélyi történetet* öt kötetben, máig legjobb irodalmi-történelmi rajzát a régi Magyarország, mindenekelőtt a hagyományos Erdély világháború előtti előkelő társadalmának válságáról. Valójában erdélyi szempontú Magyar Történetet írt, jól kivehető emlékirat-beütésekkel.

Előtte megjárta a Ferenc József-kor, a századelő erdélyi vidékpolitikájának útvesztőit, az ellenzéki politizálás és a kormánypártiság még kényelmes úri világát, majd 1918 őszétől azt a poklot, amelyet minden hivatott vagy botcsinálta politikusnak végig kellett gyöttrődnie, hogy az összeomló országot menteni próbálják, aztán újjászervezzék, a trianoni békeszerződést és borzalmas következményeit elfogadjassák, s a magyar államot valahogy bevezessék a nemzetek közösségébe.

Regényíró békepolitikus

■ Ő is az 1918. évi összeomlástól került a közélet homlokterébe. Többnyire Bethlen István társa, a fővárosi Székely Nemzeti Tanácsban éppúgy részt vesz, mint területvédő célzatú külföldi akciókban (előbb Károlyi Mihály támogatásával), aztán a marginális Magyar Királyság Pártja alapításában – sőt, a magyar–román perszonáluniós alkudozásokban. De politikai vezéregyéniség sosem lett. Bethlen első kormányának külügyminisztereként (1921–1922) képviselte azt a nehezen vállalható feladatot, hogy az ellenséges szomszédokkal jó viszonyt alakítson ki, hogy megmutassa a győztes nagyhatalmaknak is: Magyarország tudomásul veszi a trianoni döntést, tudomásul veszi, hogy egészen kis ország lett belőle, s békés úton is csak kisebb és megegyezéses határkorrekciókra törekszik. Mint régi, történelemformáló főúri család tapasztalt – utolsó – sarja alkalmas volt a tisztségre kritikus gondolkodása miatt is. S talán azért is, mert mint regénye hőséről, magáról írja: „érvényesült benne az a ritka, s rá nézve majdnem átkos képesség: megérteni az ellentétes álláspontot, igazát látni annak is, amit természete elutasít”. Az idézett mondat valójában az egyik kulcsa poli-

tikai gondolkodásának; jelzője az osztályos társainál valamivel magasabb szabadságtudatának, ami az arisztokrata és a művész hagyományos közösségfelettsége ötvöződéséből adódhatott. Tárgyalt a szovjet külügyi népbiztossal a magyar hadifoglyok hazahozataláról. Tudott tárgyalni Benešsel magyar–csehszlovák–osztrák együttműködésről, eredménytelenül, s eredménnyel: a soproni magyar igényhez megszerezve Prága támogatását. Minisztersége alatt megy végbe az ország felvétele a Népszövetségbe. A Bethlen–Bánffy-féle külpolitika vet véget annak, hogy Magyarország haragban állt szinte az egész világgal.

1904-ben kezdődik Bánffy monumentális trilógiájának története. Ekkor kezd repedezni a felszíne annak a békevilágnak, amelyre oly szívesen emlékezünk, s joggal, egy évszázad óta. Bánffy is ez idő tájt kezdi igazi közéleti pályáját, hogy aztán 30 év után háborúval, összeomlással, 1921–1922. évi külügyminiszterséggel, szindarabokkal, könyvekkel is a háta mögött, 1926-ban Erdélybe visszatérve – visszatérjen regényében a századelőhöz. Módszertani előtanulmány volt bőven: a húszas évek derekán bontakozik ki egy tiszteletré méltóan nagy vita a történelmi regényről, melyben a magyarországi íróktól is többen részt vesznek. A nemzet, illetve Erdély sorskérdéseire kellett keresni a választ – áttételesen a kisebbségi magyarság regionális tudatának újjáalapozása volt napirenden. Bánffy irodalmi és azon túli célja volt, hogy megadja a világháborúig vezető kor kritikai rajzát; elsősorban az övéinek, a főúri elitnek a realista ábrázolását.

Milyen is ez a kor, a kontextus, ha valahogy rárajuk a magunk szemüvegét is az arisztokrata művész-író-politikus szemüvegére?

Ismeretesen a kulturális és gazdasági virágzás kora a „Kárpátoktól az Adriáig”. Optimista kor Európa-szerte – de már annak a vége. A művészetek és a nagypolitika világa hamar jelzi. Az állandóság jelképe: Viktória angol királynő már meghalt, Ferenc József nagyon megöregedett. Anarchisták végeztek az olasz uralkodóval, mint korábban a mi Erzsébetünkkel; tisztjei megölték a Monarchia-barát szerb királyt. Az „örök Oroszország” 1904–5-ben kétszer is megroppant. S az antant gyűrü összefonódik az Osztrák–Magyar Monarchia körül.

A magyar elitet az erős külpolitikai vaktság jellemzi, a befelé fordulás. Már rég tovatűnt a kossuthi–deáki nagyon is felelős, nemzetközi politikában való gondolkodás. Már nem látják a veszélyeket. A külvilág alig érdekli őket – „a látóhatár számukra Bécsnél záródik le” –, viszont a Monarchia belső kereteit feszegetik, a nagyobb magyar önállóságot, a teljes paritás elérését akarják. Kiemelt súlyt kapnak a szimbolikus vívmánycélok: magyar vezényszó, nemzeti zászló, kardbojt a közös hadseregben – a honvédségnél ez persze megvolt. Majd egyre inkább az önálló nemzeti bank délibábjá. Persze a függetlenségi ellenzék az, amely a hagyományos nemzeti küzdelmet folytatja „Bécs ellen”, ám a mindig túlméretezett kormánypárt is tele van ingadozókkal, akik maguk is szívesen fürödnének a hazafiaskodás dicsfényében.

Mindezek fölé kimagaslik Tisza István gróf, aki már 1886 óta hirdeti egy nagy fenyegető háborús konfliktusra való felkészülés szükségességét. Vele szemben Bánffy ugyanúgy tehetetlen, mint az utókor igényes történetírása: igazat ad neki, tiszteli, felnéz rá, mindinkább providenciális férfiúnak állítja be, ám lélekben utólag sem tud azonosulni vele. Talán azért, mert sokáig maga is az ellenzékhez tartozott. S azért sem, mert a Bethlen–Bánffy-féle Erdély-politikában kulcsfontosságú társadalompolitikai kérdésekben is szembekerültek Tiszával. Mégis a Tisza első kormányát (1903–1905) megbuktató obstrukciót hivatásos történetíró sem ábrázolná sötétebben, mint Bánffy, ám a legkíméletlenebb bírálatot épp az a „nemzeti koalíció” kapja, melynek 1906. évi kormányra kerülése, nagy választási győzelme nyomán lett írónk Kolozs vármegye (és Kolozsvár) főispánja.

Kiváló férfiak álltak a koalíciós kormány élén. Ifjabb Andrássy Gyula, Apponyi Albert, Kossuth Ferenc adták a márkanévet. A kitűnő gazdaságpolitikus kormányelnök Wekerle volt mind a szakszerűség, mind a 67-es alap fenntartásának külön biztosítója. Csakhogy az egész nemzeti kurzusnak volt egy kinőhetetlen születési hibája: hazugságban jött világra.

A birodalmi közösséggel, annak szabályaival szemben hagyományosan berzenkedő függetlenségi pártalakulatot és megszorított alkalmi szövetségeseit szinte elképzelhetetlen volt beengedni a hatalomba.

Féltitkos alkudozások után a koalíció vezérfei egészen titkos „paktumot” kötöttek az uralkodóval. A kormányra jutásért cserében lemondtak a közös hadsereg mégoly szerény mértékű magyarosításáról, a gazdasági önállóság erősítéséről, de még a Tisza- és Fejérváry-kormány visszaélései felelőseinek megbüntetéséről is, ami pedig igencsak látványos igazságtételnek ígérkezett. A Ferenc József előtti kapitulációról hallgatni kellett („ajkaink némák kell maradjanak” – mondta sokat sejtetően Apponyi), sikerről kellett szónokolni, „elvi álláspontjuk fenntartását” ismételtetni. S ha még reménykedtek is abban, hogy a kormányhatalom birtokában majd csak kiügyeskedhetnek nemzeti jellegű engedményeket, hát ebben is csalódnuk kellett. Éppen 1906 után erősödik meg Ferenc Ferdinánd trónörökös befolyása, aki már korábban is valóban magyargyűlölő, akinek még Tisza István is „szabadalmazott hazaáruló” volt, s aki a koalíciós kormány időszakát jórészt azzal töltötte, hogy a számára oly szörnyű Kossuth névvel gúnyolt kormány – sőt, a dualizmus megbuktatására szervezkedjen. Műve megírásának idején bőven volt már többletinformáció is Ferenc Ferdinánd ún. Műhelyének titkos működéséről. A regényben ennek visszatérő felvilantását használja Bánffy arra, hogy a jövőt Bécsből is fenyegető veszélyeket a birodalmi körképen az olvasó elé tárja. A trónörökös komor árnyéka ekkortájt vetült rá nemcsak a hazai politikacsinálókra, hanem az egész magyarságra. Közben itthon a nemzeti érzést kielégítő tucatjával kezdték felállítani Kossuth Lajos szobrait. Országos ünnepség keretében hozták haza Rákóczi és bujdosótársainak hamvait, persze mellőzve a ténytet, hogy még Tisza István járta ki ehhez Ferenc József hozzájárulását. Ezeket megtaláljuk a regényben is.

A Béccsel szembeni tehetetlenség ellensúlyozására erősítették fel végzetesen a rendszerben amúgy is kódolt kompenzációs nemzetiségi politikát: ha nem lehet nagy nemzeti vívmányokat elérni az ország számára a birodalmon belül, akkor idehaza erősítsük az állam magyar jellegét: az iskolák s a külsőségek magyarosításával, a „nemzetiségi izgatók” elleni sajtórendészeti eljárások látványos sűrítésével.

Látták, ám mégsem akarták a maga valójában meglátni a nemzetiségek – az ország népének a fele – tényleges fejlődését, átalakulását. Bánffy úgy jelzi ezt, mintha az erdélyi románok középosztályosodása, földvásárlása szinte titokban, összeesküvészerűen folyt volna. Nem így volt, csak a magyar elit, az erdélyi is, hagyományosan bántóan elhanyagolta a román tömegeket. Csak a politikum érdekelte, s csak amikor a középirtokosság – sajnos természetszerű – földvesztése felgyorsult, akkor vették észre mint nemzeti veszedelmet. Azt, aminek kezdeteinél, négy évtizeddel korábban már Mikó Imre is figyelmeztetett. A fő kérdésben: a magyar–román viszony rendezésében az igényes Bethlen Istvánnak sem voltak konstruktív koncepciói – paradox módon a merevebb Tisza gróf lesz majd az, aki megpróbál előrelépni. Szabad keze persze már neki sem volt, a nemzetiségi kérdés internacionalizálódott, az ellenzék pedig hazafiatlansággal gyanúsította... Bőven foglalkozik Bánffy az erdélyi nemzetiségi kérdéssel, már nem a hagyományos liberális nacionalizmus szellemében, hanem a Károlyi Sándor-féle agrárius nacionalizmus alapján. Bánffy emlékiratában megírja, hogy közeli rokonával, Károlyi Mihállyal együtt tanulták a társadalom problémáit az öreg, 48-as reminiscenciákat őrző latifundiumbirtokostól – még

a marxizmust is –, s innen eredt Abády-Bánffy szövetkezetszervező buzgalma. A másik cél: a magyar középbirtok lehetőleg állami eszközökkel történő megsegítése – ezt Bethlenék új honfoglalásnak is nevezték. Szemben állt ez Tisza klasszikus manchesterianus gazdasági liberalizmusával, s ez az egyik oka annak, hogy Bánffy nem tudja méltányolni Tisza ún. román paktumtárgyalásainak (1910–1914) távlatos jelentőségét, azt, hogy ez békés fejlődés mellett organikus úton vezetett volna (!) hatalommegosztáshoz, egyben a magyar nagymemzeti nacionalizmusnak kispárti nemzettudat felé toldásához, mint 1849 júliusában, vagy az emigráns Kossuth egyik-másik tervében...

Nem a koalíciós kormányzással kezdődött Magyarország nemzetközi tekintélyvesztése, de ekkor vált jelentőssé. Az előző század utolsó harmadában hazánk – bár nem sokat beszéltek róla a világban – még a liberalizmus utolsó keleti bástyájának számított, szemben a despotikus Oroszországgal, bismarcki Németországgal vagy a belpolitikai krízisektől gyötört Ausztriával. A stabilitás szigete volt, egyben a Monarchia stabilizáló ereje. Amint a századfordulón látványossá vált a magyar–osztrák politikai csatározás, megingott az egész Monarchia amúgy sem túl nagy tekintélye a világban. Előbb a franciáknál, aztán az angoloknál. Újdonság volt, hogy 30 év után a Szabadelvű Párt 1905-ben megbukott, hogy a parlamentellenes Fejérváry-kormány igazgatta az államot közel egy évig, hogy karhatalmi erő jelenik meg a parlament új, impozáns épületében.

A koalíció frázisos-pántlikás nacionalizmusa nem volt alkalmas az erősödő nemzetiségi mozgolódások, a szomszédos álszövetségesek, Szerbia és Románia átsugárzásának ellensúlyozására. Sőt! A kormány szinte versengett a végzetel: a horvátokat feldühítik az ottani vasutak magyarosításának kísérletével; a szerb állatbehozatal – önmagában még érthető – korlátozásával megerősítik Szerbia vágyakozását egy szabad kijárat: adriai kikötő után. A magyar kormány támogatásával megy végbe 1908-ban a rég megszállt Bosznia teljes beolvasztása a Monarchiába, ami már a háború szélére sodorja Szerbiával.

Közben idehaza úgy folyik az Ausztriához fűződő közjogi viszony pártpolitikai feszegetése, hogy újból és újból el kell napolni a hadseregfejlesztést, ami a már említett bomlásjelek betetőzése a külvilág szemében. (Pedig akkor még kevesen tudták, hogy Európában a Monarchia költi a legkevesebbet a haderőre.) „A magyar politikusok abban a hitben élnek, hogy szavuk csak belföldön hallatszik. Egész eszmeviláguk erre van beállítva” – írja Bánffy.

Azok a hírhedt emelkedő publicisták, mint R. W. Seton-Watson vagy Wickham Steed eredetileg nem ellenségként gondoltak Magyarországra, nem egyszerűen a külföldre irányított magyarelles szervezett propaganda fordította meg őket, hanem a koalíciós rendszer meggondolatlan, frázisos nacionalizmusa, az államigazgatásról szerzett kedvezőtlen tapasztalatok meg a véletlenek. Steed elmondta: Apponyi saját angol tudósítójelöltje kedvéért le akarta őt beszélni Magyarországról, ami feldühítette. A tragikus csernovai sortűz (1907) pedig – melyben a kormány maga vétlen volt – letörölhetetlen foltot ejtett a magyar államiságon. Seton-Watson amolyan korai hágai vizsgálóbíróként ismételtén járta az országot, tárta a világ felé a valós és felnagyított rendszerhibákat, nemzetiségpolitikai visszaéléseket. Nem kevés képmutatással.

A koalíciós politikálást csúnyán megbuktatta a nemzet az 1910. évi választásokon. Értékteremtő alkotásai – mert ilyenek is voltak – eltörpültek a „közjogi politikában” elszenvedett kiábrándító kudarcra mögött. Az új korszak jellegadó politikusa, Tisza azonban még kemény parlamenti harcot kellett vívjon a „függetlenségi ellenzékkel” s a növekvő demokratikus erőkkal. Rettegvén attól, hogy a magyar országgyűlés is olyan működésképtelen fórummá válik, mint a bécsi parlament, s felkészülni akarván Ferenc Ferdinánd nagyon is közeledőnek tűnő trónra lépésére – vállal-

ja az erőszakot is a „tisztelet Ház” megrendszabályozására. Bánffy Miklós plasztikus képet rajzol a képviselőházi Tisza-puccsról (1912) s az úri ellenzéknek a Royal szalóban berendezkedő, tragikusan groteszk ellenparlamentjéről. A háborús végkifejlet ismeretében persze nem volt nehéz megállapítania, hogy a közjogiaszkodó törekvésekkel épp a birodalom fennmaradásának, vele a magyar állam fennmaradásának nagy érdekét is kockára tették.

Az a viszonylagos stabilitás, amelyet Tisza teremtett 1912–1913-ban, még viszonylagos csendnek is kevés volt. Magyarország pozíciója a Monarchiában, még inkább Tiszáé persze megerősödött. Valóban ő volt ekkor a „providenciális férfiú”. (Ha az 1905 utáni korszakban Magyarországot sok külföldi a Monarchiát bomlasztó tényezőnek érzékelte, 1914-re inkább a Monarchia vezető nemzetének gondolták, később ennek megfelelően osztották rá a felelősséget is.) Az Osztrák–Magyar Monarchia (és hazánk) nyugati tekintélye viszont már nem volt visszaállítható. A két Balkán-háború 1912–1913-ban „nélküle” ment végbe, a békét nélküle és ellenében kötötték – Bukarestben. Románia és Szerbia lokális nagyhatalmak lettek.

Amikor a világháború kitört, Bánffy Miklós is bevonult. Előtte még végigjárta képzeletbeli „dénestornyai” kastélyának minden szobáját, felidézve emlékeit. Arra számított, hogy az orosz ellenség betörhet, rombolhat otthonában. Ez, bár Erdély elveszett, tudjuk, nem következett be. De három évtized múltán, 1944 őszén a német „szövetséges” felégette a valódi kastélyt: Bonchidát, Erdély talán legszebb főúri építményét. Egy korszak kétszer ért véget.

Búcsú egy osztálytól

■ Bánffy Miklós gróf nem szakadt el tüntetően a mágnásosztálytól, ám politikai, még inkább írói munkássága a válófélben töprengők mentalitását idézi. Külügyminisztersége után – noha barátja volt Bethlen Istvánnak – már nem ragaszkodik politikai szerepléshez, írói céljai a fontosabbak. 1926-ban úgy települ vissza Erdélybe, hogy egy évtizedre lemond a politizálásról. Hazatérését az erdélyi vezető arisztokraták gyanakvással fogadják, pártpolitikusok keresik titkos szándékait, valamilyen, az erdélyiek feje fölött kötendő Budapest–Bukarest-paktumot. A pesti parlamentben is támadják. A kolozsvári pletykavilágban azt emlegetik a háta mögött, hogy az ő ősei hozták be a románokat a 14. században... Igazán otthon az irodalom, a kultúraszervezés világában érezhette magát. (Az Erdélyi Szépmíves Céh, az Erdélyi Helikon vezéralakja – máig nem eléggé megbecsült működtetője.) Főnemesi nevén szinte sosem írt: a szellemi világban Kisbán Miklósnak mondta magát.

Az igencsak hosszú című *Erdélyi történet* azonban már saját neve alatt jelent meg. A kritikusok egyetértenek abban, hogy páratlanul izgalmas és pontos, részletes körképet az az 1914 előtti, a történelmi magyar állam utolsó elitjének háttéréről, életéről, egyéni és kollektív viselkedési formákról, mindennapjaik világáról. Kulcsregény! Szociográfiai hitelességű körkép a legnagyobb (felvidéki) főuraktól az elszegényedő (erdélyi) mágnásokig. Kastélyaik berendezésétől, ízlésüktől rögeszméikig és hőbortokig, értékes vagy érdekes múltjuktól, emelkedettségben, távlatos gondolkodásban szűkölködő jelenükig, nem hasznosuló műveltségükig. (Jó néhányan magukra ismerhettek, s éppen sértődött erdélyi arisztokraták körében hangzott el jóval 1944 előtt, hogy mind regényében, mind emlékezéseiben nem mond igazat, hazudik.) Polgárosulni kéne, mint a szászoknak – mondja Abády/Bánffy. Ám ez kevesüknek sikerült, bár az arisztokrataiknak inkább, mint a középbirtokosoknak; s ha gazdaságilag többjük megállta is a helyét, archaikus nagyúri mentalitásuk maradt meghatározó. A kívülről közléjük igyekvők pedig hozzájuk próbálták igazodni. A még mindig erősen zárt, de mégis széles világukban a falkavadászatok, lóversenyek, táncmulatságok,

végtelen vacsorák, kártyacsaták, a politikától is megérintett pesti szalon- és kaszinó-élet túl fontos részét teszi ki életüknek. A külsőségek uralma. A precíz jellemrajzokkal, szerelmekkel, intrikákkal, politikumává váló párbajokkal dúsitott leírásokkal, a sűrűsödő egyéni tragédiákkal Bánffy kiteljesíti a „felső tízezer” (Erdélyben valójában néhány száz fő) tablóját, az elit bomlásának – történelmi agóniájának – kórképét. Még az egy-két kiemelkedő egyéniség sem igazi nagyság. Az évtized politikai fejleményeit szakszerűen leíró, irodalmilag kifogásolt számos betéttel együtt – ami akár külön füzet is lehetne mai olvasóknak – előttünk áll egy funkcióját már betölteni, újítani képtelen réteg, melynek egy része erkölcsileg is gyenge. A reformok nem is érdeklik. Történelmi küldetése már befejeződött. Bánffy szerint sem folytatója a 48-as, 67-es nemzedék örökségének. Azokénak, akik 1848–49-ben már megélték a birodalom, a történelmi magyar állam pillanatnyi felbomlását, ismerték a nemzeti kérdésben rejlő megoldatlan problémákat. Ők még próbálkoztak, a késői utódok már nem láttak kiutat. A gazdasági növekedésbe és politikai-társadalmi mozdulatlanságba vetett hit lett a magyar csodavárás alapja. „Lassacskán csupa fikció lép a valóságok helyébe, önámítás és nagyolás. Mindenki bűnös ebben, a magyar társadalom minden vezető rétege.”

Bánffy ítélete szigorúbb, mint egy osztályharcos kritika. Azért is, mert „belülről jön”, még inkább azért, mert persze személyeken át ábrázol, s nem gyűlölettel, hanem mély emberi részvétellel és szegyenérzettel elegyített megvetéssel. 1914: „Maga előtt látja a főrangúakat, akik vezéri szerepre tartván igényt, már sutba dobják európai látókörüket, vagyoni és erkölcsi súlyukkal igazolva mind azt a maszlagot, melyben legtöbbször valóban nem is hisz, de ami az ő zsírójukkal mind jobban megmérgezi a politikai életet. Maga előtt látja, mintha már a síron túlról tekintene vissza. Most elpusztul ez az ország és vele ez a nemzedék.” Búcsú ez szélesebb osztályától, egyben a „hosszú 19. századtól”. A nemzeti-konzervatív gondolkodásvonalat színvonalas számvetése. Molter Károly írta 1943-ban az *Erdélyi Helikon* Bánffy 70. születésnapját ünneplő számában, hogy ez a mű „tárgyvilágosságában forradalmi”.

A politikai szerepek azért később is megkeresték Bánffyt. A nehéz szerepek. 1939–1940-ben ő a romániai Magyar Népközösség vezetője, vállalta, hogy felhúzza a Nemzeti Újjászületés Frontjának búzakék egyenruháját. 1943-ban – 70 évesen – Bukarestben próbál közvetíteni egy közös magyar–román németellenes fordulat érdekében. 1944 őszén pedig a kiugrást és Kolozsvárnak a hadműveletektől való megmentését szorgalmazza Horthynál. Aztán nem ment Nyugatra, mint annyi arisztokrata a háború végén, s úgy látszott, tényleg beilleszkedhet az új erdélyi irodalmi életbe. Aktív, publikál, „elfogadott”. A *Szabad Nép* ideológiai vezérpublicistája a kolozsvári könyvnapról szólva 1946-ban még neki is szánt néhány pozitív megjegyzést. Egy-két év után azonban az új hatalom kitaszította onnan. Budapestre pedig már szinte csak meghalni érkezett 1949-ben. Igaz, itt sem várták.

Közel húsz év kellett, hogy Erdélyben egyetemi tankönyvfejezet legyen, közel harminc, hogy egy ottani X. osztályos középiskolai tankönyvbe is bekerüljön. Fél évszázad után világnyelvekre fordítják az *Erdélyi történetet*. S románra is.

A leghitelesebb román véleménye

■ Alexandru Vaida-Voevod – a magyar képviselőház néha fenegyerekeskedő Vajda Sándora – kritikus időkben többször volt Nagy-Románia miniszterelnöke. Eredetileg még Ferenc Ferdinánd trónörökös bizalmasa, a régi Erdély talán legtehetségesebb román politikusa, idővel aztán a szélsőjobb: a Vasgárdát manipuláló machiavellista pártfogója. A közéletben keményen magyarelles. 1945 után, nagyszabeni házi őri-

zetében olvasta az *Erdélyi történet* öt kötetét. Ahogy visszaemlékezésében írja: vonakodva vette kézbe, más olvasmány híján, inkább kényszerből semmint érdeklődésből. Vaida még Pestről ismerte Bánffy. II. Károly diktatúrája idején ő volt a király megbízottja, hogy „rendezze a kisebbségi kérdést”, háttérből ő irányította a megbeszéléseket a kisebbségek általa is kiválasztott vezetőivel, a magyarok közül elsősorban Bánffy Miklóssal. Meghittebb kapcsolatba kerültek. „Tudtam, hogy van irodalmi tevékenysége, azonban a magyar írókkal szembeni előítéletem miatt egyáltalán nem beszélünk egymással irodalmi kérdésekről. Gondoltam, tapintatlanság lenne egy magyar gróffal diskurálni az ő bizonyára értéktelen irodalmi próbálkozásairól.”

Most, 1945 után „mekkora revelációt nyújtott ez az olvasmány!” Vaida hat oldalon át elemzi a művet, szereplőit, Bánffy balzaci realizmusát, nemes természet- és emberszeretetét, az érzelmi konfliktusok tökéletes árnyalását, a sorsszerűségek megjelenítését. Valamilyen formában mind politikumot hordoznak számára a mellékszereplők is (az örmény ügyvéd, a hozományvadász osztrák tiszt, a neofita bankár, a parazita magyar jegyző vagy a trónörökös cseh embere s a ravasz román parlamenti képviselő, aki lenézően ironizál a magyar frázisos hazafiságról; másrészt a szimpatikusabbak: az elbukó székely feltalálótól a jellemes tüzes szemű tüdőbeteg ifjú román sovinizta agitátorig). „Nincs egyetlen személyiség az egész műben, aki ne valós, jellegzetes erdélyi alakot adna vissza.” Ráérez az erdélyi és magyarországi magyarok sajátos ellentétére: „ugyanaz a jelenség, mint az erdélyi és bánági, vagy az erdélyi és regáti románok között”. Nem hallgatja el, hogy „különösen szimpatikus Bánffyhunyad és Kalotavidék román környezetének leírása. A parasztok, ellentétben a magyar tisztviselőkkel, lélekben közelebb állnak a szerzőhöz.” Ne feledjük, Vaida igen tájékozott kortárs volt.

„Őszinte sajnálattal fejeztem be az olvasást. Hiszen a téma kidolgozásában az 1890 és 1918 közötti korszak társadalmi mozzanatait és a politikátörténet összefonódnak, harmonikusan kiegészítik egymást. Nekem pedig ezen évtizedek életteli megjelenítése azon nemzeti politikai harcok újra átélését jelentette, amelyekben életem legjobb éveiben erőteljesen részt vettem... Olvasva újraélem a politikai küzdelmekről hányatott időket, emlékezetemben felidéztem mindazon reflexióimat, intrikákat, akciókat, melyeket a magyar oligarchia ellen intéztem, akár a végtelen számú szervező propagandagyűléseket a román falvakban [...] működésemet a budapesti képviselőházban vagy Bécsben... és Ferenc Ferdinándnál a Belvedereben stb. stb.” A könyvet továbbadta rangos román értelmiségi barátainak – azok még tudtak magyarul. Majd másodszor is elolvasta, aztán fél év múlva újból. „Mind jobban meggyőződtem arról, hogy egyetlen jövődöbéli történésznek sem sikerül majd olyan hitelesen, plasztikusan és intuitívan visszaadni Magyarország összeroppanásának okait, mint ahogy az Bánffy grófnak megadatott, hogy felmutassa nekünk regényében.”